

intus cogitari potest. A. Recte dicis, et sic te omnino meminisse cupiebam. Quamobrem illud jam volo respondeas, utrum falso verum anteponas. E. Jam hinc dubitare, incredibilis dementia est. A. Dic ergo, quæso te, numquidnam vera linea est, quæ per longum secari potest; aut verum signum quod ullo modo secari potest: aut vera latitudo, quæ cum erecta est, ut diximus, sectionem per longum deorsum versus admittit? E. Nihil minus.

CAPUT XIII.

Animus incorporeus cernit incorporea. — Animus quid sit.

XXII. A. UNQUAM-NE igitur oculis istis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidisti? E. Omnino nunquam: non enim sunt ista corporea. A. Atqui si corporea corporeis oculis mira quadam rerum cognatione cernuntur, oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpusve non esse: an tu aliter existimas? E. Age, jam concedo corpus non esse animum vel quidquam corporeum: quid est tandem, dic mihi? A. Vide interim utrum confectum sit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quæstio est: nam quid sit animum, oblitum te esse miror priore inter nos quæstione discussum. Meministi enim te quæsisse primitus unde esset, quod duobus modis a nobis tractatum esse memini: uno, quo quasi de regione ejus quæsitum est: altero, utrumnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam istorum elementorum esset, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quæstione constitit inter nos

non magis hoc quærendum esse quam unde sit terra, vel si quod aliud elementorum singulorum. Intelligendum est enim, quanquam Deus fecerit animum, habere illum certam substantiam, quæ neque terrena, neque ignea, neque aëria sit, neque humida: nisi forte arbitrandum est Deum terræ dedisse ut nihil aliud sit quam terra, et non dedisse animo ut nihil aliud quam animum sit. Si autem definiri tibi animum vis, et ideo quæris quid sit animum, facile respondeo. Nam mihi videtur esse substantia quædam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

CAPUT XIV.

Animus incorporeus quantum valeat.

XXIII. ITAQUE illud potius attende, unde ambigitur nunc utrum quantitas, et quasi, ut ita dicam, locale spatium animo ullum sit. Nam profecto quia corpus non est, neque enim aliter incorporea ulla cernere valeret, ut superior ratio demonstrabat, procul dubio caret spatio quo corpora metiuntur: et ob hoc recte credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non potest. Si autem te movet, cur tanta cœli, terræ, marisque spatia memoria contineat, cum sit ipse nullius quantitatis? mira quædam vis est, quam tamen ex iis quæ a nobis comperta sunt, quantum inest ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum est, ut ratio jam ostendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat, nihilque horum nisi cum aliis duobus esse in corpore potest, animo tamen etiam solam lineam interiore quodam oculo, id est, intelligentia, videre concessum est, arbitror nos

concedere sic animum corpus non esse, ut sit corpore melior: quo concesso, non opinor dubitandum esse eum etiam linea esse meliorem. Ridiculus est enim, cum tria illa insint corpori ut corpus sit, non his omnibus esse meliorem qui corpore est melior. At ipsa linea, qua melior esse convincitur animus, ideo cæteris duobus præstat, qua minus quam illa duo secari potest. Porro illa duo eo magis secantur quam linea, quo magis se in spatium distendunt: linea vero spatium nisi longitudinis nullum habet, quo sublato nihil omnino remanet spatii. Quapropter quidquid linea melius est, necesse est nullo spatio sit, et omnino dividi secarique non possit. Frustra igitur, ut opinor, quantitatem animi quæ nulla est, invenire laboramus, cum eum linea concedamus esse meliorem. Et si figurarum omnium planarum illa optima est quæ circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius esse puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret, quid mirum si anima neque corporea sit, neque ulla aut longitudine porrecta, aut latitudine diffusa, aut altitudine solidata: et tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam sit regimen omnium membrorum, et quasi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

XXIV. Cum autem oculi medium, quæ pupilla dicitur, nihil aliud sit quam quodam punctum oculi, in quo tamen tanta vis est, ut eo dimidium cælum, cujus ineffabile spatium est, ex aliquo eminenti loco cerni collustrarique possit, non abhorret a vero animum carere omni corporea magnitudine, quæ tribus illis differentiis consummatur, quamvis corporum magnitudines quaslibet imaginari queat. Sed paucis licet ipso animo animum cernere, id est ut ipse se animus videat; videt autem per intelligentiam. Huic soli enim licet videre nihil esse in rebus potentius et magnificentius iis naturis, quæ, ut ita

dicam, sine tumoribus esse intelliguntur: tumor enim non absurde appellatur corporis magnitudo, quæ si magnipendenda esset, plus nobis profecto elephantis saperent. Quod si quisquam eorum cognatus dicet elephantos esse sapientes: sensi enim quamvis admirans, sensi tamen etiam hinc homines sæpe ambigere: illud quantum opinor saltem concedet, plus asino sapere apiculam; quorum comparare magnitudines plus profecto est quam asinum: vel quod etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilæ oculum multo quam noster est, esse breviorum? Quo tamen illa sublime ita volans, ut a nobis in tanta luce difficile cernatur, latentem sub fructice lepusculum, et sub fluctibus pisces videre comperta est. Quod si in ipsis sensibus quibus nisi corporea sentire non datum est, nihil ad rem, id est ad vim sentiendi valet corporis magnitudo, metuendum-ne est, quæso, ne animus humanus, cujus excellentior et pene solus aspectus est ipsa ratio, qua etiam se invenire molitur, nihil sit, si ullum eadem ratio, id est se ipse omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere convicerit? Magna quædam, crede mihi, magna, sed sine ulla mole de animo cogitanda sunt. Quod facilius contingit iis, qui aut bene eruditi ad hæc accedunt non studio inanis gloriæ, sed divino amore veritatis accensi; aut qui jam in his quærendis versantur, quamvis minus eruditi ad investiganda ea venerint, si patienter bonis se dociles præbent, atque ab omni corporum consuetudine, quantum in hac vita permittitur, semel averunt. Fieri autem non potest quadam divina providentia, ut religiosis animis se ipsos et Deum suum, id est, veritatem pie, caste, ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas desit.

CAPUT XV.

Objicitur animam ætate crescere.

XXV. SED ab ista quæstione, nisi quid adhuc te movet, jam recedamus, si placet, et ad alia transeamus: quidquid autem de illis figuris loquacius a nobis fortasse disputatum est quam volebas, videbis quantum ad alia valebit, si hanc disceptationem aliquid eo adjutam esse concedis: nam et exercet animum hoc genus disciplinarum, ad subtiliora cernenda, ne luce illorum repercussus, et eam sustinere non valens, in easdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; et affert argumenta, nisi fallor, certissima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia vestigare permissum est. Minus enim ego de his rebus dubito, quam de iis quas istis oculis videmus cum pituita semper bellum gerentibus. Quid enim minus ferendum et audiendum est, quam fateri nos ratione præstare bestiis, et eam rem fateri esse aliquid quam corporeo lumine sentimus, quam etiam nonnullæ bestię melius cernunt, id autem quod ratione intuemur, nihil esse contendere? Quod si diceretur tale esse, quale illud est, quod oculi vident, nihil profecto dici posse indignius videretur.

XXVI. E. Accipio ista libentissime atque assentior: sed illud me movet, cum corporeæ quantitatis non esse animam, res ita clara sit mihi, ut omnino quemadmodum resistam illis argumentis, et quid eorum non concedam, prorsus ignorem: Primum cur ætate ut corpus crescit, ita

et anima vel crescat vel crescere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne bestiarum quidem nonnullarum astutię comparandos? Quis autem dubitet, illis crescentibus, etiam ipsam in eis quodam modo crescere rationem? Deinde si per spatium sui corporis anima distenditur, quomodo nullius quantitatis est? Si autem non distenditur, quomodo sentit ubique pungentem? A. Omnino ea quæris quæ me quoque sæpe moverunt: itaque non sum imparatus tibi respondere, ut mihi soleo: utrum autem bene, ratio quæ te agit judicabit: qualecumque id tamen sit, plus certe non possum, nisi forte aliquid melius cum disputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, si placet, more nostro, ut duce ratione tu tibi ipse respondeas: ac prius quæramus, utrum crescentis cum corpore animi certum argumentum sit, quod ætatis accessu aptior humanæ consuetudini homo, et in ea magis magisque peritus est. E. Age ut placet, nam et ego id genus docendi ac discendi maxime probo: nescio quo enim modo cum id quod nesciens quærabam ipse respondeo, fit ipsa inventio non modo re, sed admiratione etiam dulcior.

CAPUT XVI.

Respondetur objectioni et ostenditur animam sine corporeo incremento proficere.

XXVII. A. DIC ergo utrum tibi majus et melius duo quædam, an unum atque idem esse videatur duobus nominibus appellatum? E. Scio aliud esse quod majus, aliud quod melius dicimus. A. Quid horum duorum est cujus esse putes quantitatem? E. Id videlicet quod majus dici-

mus. A. Quid cum duarum figurarum rotundam quadrata meliorem esse confitemur, quantitas-ne id facit, an quid aliud? E. Nullo modo quantitas, sed illa, de qua superius egimus, æqualitas hujus excellentiæ causa est. A. Nunc ergo illud attende, utrum tibi videatur virtus æqualitas quædam esse vitæ, rationi undique consentientis. Nam si aliud ab alio in vita discrepet, magis, ni fallor, offendimur quam si aliqua pars circuli, majore minoreve intervallò quam aliæ partes distet a puncto: an tu aliter existimas? E. Imo assentior, et hanc, quæ abs te descripta est, probo esse virtutem: nam et ratio non dicenda est aut existimanda, nisi vera: et cujus vita per omnia congruit veritati, is est profecto vel solus, vel certe maxime, qui bene atque honeste vivit: et qui ita sit affectus, solus habere virtutem, et ea vivere judicandus est. A. Probe dicis: sed certe etiam illud vides, ut opinor, similiorem esse virtuti circulum figurarum planarum alia qualibet. Hinc est enim quod apud Horatium magnis laudibus solemus extollere illum versum, quo ait, cum de sapiente ageret:

Fortis et in se ipso totus teres atque rotundus¹.

Et recte: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis sibi ex omni parte consentiat quam virtutem: neque in planis figuris quam circulum. Quamobrem si circulus non magnitudine spatii, sed quadam conformatione cæteris præstat, quanto magis de virtute existimandum est, quod non majoris loci occupatione, sed divina quadam congruentia rationum atque concordia cæteras affectiones animi superat?

XXVIII. Cum autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quam ad virtutem proficere dicitur? annon tibi videtur? E. Manifestum est. A. Non igitur tibi

¹ Lib. II Sermonum.

debet videri animus sicut corpus crescendo cum ætate proficere: proficendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla spatii magnitudine, sed magna vi constantiæ pulchram esse atque perfectam: et si aliud est majus, aliud melius, ut jam dedisti, quidquid anima cum ætate proficit, composque rationis sit, non mihi videtur fieri major, sed melior. Quod si membrorum id faceret magnitudo, eo quisque prudentior esset, quo longior aut validior; quod se aliter habere, non opinor, negabis. E. Quis istud negaverit? Sed tamen cum proficere animam per ætatem etiam tu concedas, miror quæ fiat, ut omnis quantitatis expertus, etiamsi non membrorum spatio, at certe temporis adjuvetur.

CAPUT XVII.

Anima spatio temporis crescere dicitur metaphoricis.

XXIX. A. DESINE mirari, nam et hic tibi simili ratione respondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet, quod multi exilioribus brevioribusque membris prudentiores inveniuntur quibusdam magna mole corporis præditis: ita quoniam juniores nonnullos senioribus plerisque magis industrios atque strenuos videmus, non video cur putanda sint spatia temporis in ætatibus incrementa ut corporibus, sic animis dare: cum et ipsa corpora, quibus per tempus crescere atque ampliora spatia tenere concessum est, sæpe sint annosiora breviora, non modo senilia, quæ magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; sed etiam

puerorum quos animadvertimus his breviores esse corpore quibus sunt ætate majores. Si igitur porrecta in plurimum tempora, ne ipsis quidem corporibus magnitudinis afferunt causam, sed omnis illa seminis vis est, et quorundam naturæ numerorum sane occultorum, et difficile ad dignoscendum; quanto minus arbitrandum est longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus usu rerum atque assiduitate multa didicisse.

XXX. Quod si te illud movet, quod solemus eam quam Græci *μακροθυμίαν* vocant, longanimitatem interpretari, animadvertere licet a corpore ad animum multa verba transferri, sicut ab animo ad corpus: nam si montem improbum et justissimam tellurem dixit Virgilius, quæ verba cernis ab animo ad corpora esse translata, quid mirum si mutua vice longanimitatem dicimus, cum longa nisi corpora esse non possint? Ea vero inter virtutes quæ appellatur animi magnitudo, ad nullum spatium, sed ad vim quamdam, id est, ad potestatem potentiamque animi relata recte intelligitur, virtus eo pluris æstimanda, quo plura contemnit. Sed de hac post loquemur, cum quæremus quanta sit anima, sicut quæri assolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentia, non mole membrorum: ita enim supra distribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam satis egimus: nam id potentissimum esse, maximeque in figuris dominari ratio docebat. Potentia vero atque dominatus nonne ostentant quamdam magnitudinem? et in puncto tamen nullum spatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cum audimus aut dicimus, quantum loci occupet, sed quantum possit, cogitandum est. Quamobrem si jam primum argumentum tuum, quo tibi per ætatem cum corpore animus crescere videbatur, satis discussum est, transeamus ad aliud.

CAPUT XVIII.

Loquendi facultas, quam puer paulatim assequitur, non tribuenda incrementis animæ.

XXXI. E. Nescio utrum omnia, quæ me non frustra movere assolent, persecuti fuerimus; et fieri potest ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale sit, quod puer infans non loquitur, atque in crescendo assequitur. A. Facile est illud: nam credo videri tibi ea lingua quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatusque sit. E. Nemo id ignorat. A. Constitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, sed nutibus membrorumque motu cogitationes suas sibimet expromendas signarent, nonne censes eum talia esse facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem audierit? E. Nolo me hoc interroges, quod fieri non potest. Quis enim tales homines inter quos quemquam natum cogitare possim. A. Ita-ne tu non vidisti Mediolani adolescentem honestissimi corporis et elegantissimæ urbanitatis, mutum tamen atque ita surdum, ut neque alios nisi motu corporis intelligeret, neque ipse aliter quæ vellet significare? hinc enim est notissimus. Nam ego novi rusticum quemdam loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque foeminas quatuor fere, aut eo amplius (non enim satis nunc commemini) mutos surdosque genuisse. Nam ex eo quod loqui non poterant, muti: ex eo autem quod nulla signa nisi oculis colligebant, etiam surdi intelligebantur. E. Illum vero ego bene novi, et de istis nescio

quibus credo tibi : sed quorsum ista? A. Quia dixisti non te posse cogitare inter tales homines nasci quempiam. E. Nec nunc aliud dico : nam istos, nisi fallor, inter eos qui loquerentur, natos esse concedis. A. Non equidem negaverim, sed cum jam inter nos constet nonnullos tales homines esse posse, quæso cogites, si ex hoc genere mas et foemina jungerentur, atque in aliquam quocumque casu delati solitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non surdum, quemadmodum esset cum parentibus iste locuturus? E. Quemadmodum censes, nisi ut parentes ei dabant, ita gestu signa redditorum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem posset : quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrum loqui, an gestum facere crescendo assequatur, cum ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus crescere?

XXXII. A. Jam mihi videris etiam cum in fune quisque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quam eos qui id facere nequeunt. E. Hoc aliud est, quis enim hoc non videat esse artis? A. Cur obsecro artis, an quia didicit? E. Ita vero. A. Quare tibi ergo, etiamsi aliud quisque discat, non artis videtur? E. Plane quidquid discitur, artis esse non nego. A. Non ergo ille didicit a parentibus gestum facere. E. Didicit sane. A. Oportet igitur et hoc non animæ crescendo amplioris, sed imitatoriae cujusdam artis esse concedas. E. Non possum hoc concedere. A. Ergo non omne quod discitur artis est, quod nunc concesseras. E. Artis omnino. A. Non ergo ille didicit gestum, quod item non minus dederas. E. Didicit, sed hoc non est artis. A. Atqui tu paulo ante dixisti artis esse quod discitur. E. Age jam concedo et loqui et gestum facere, eo quod ea didicimus artis esse. Tamen aliæ sunt artes, quas, dum in alios intendimus, discimus, aliæ quæ a magistris inseruntur nobis. A. Quas tandem istarum

putas animam, ex eo quod amplior fiat, adipiscit? anne omnes? E. Non omnes puto, sed illas superiores. A. Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam et hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt assequuntur. E. Ita credo : sed tamen non omnes qui hæc spectant et magno studio intuentur, assequi possunt, sed qui hujus rei magistros patiuntur. A. Bene sane dicis : nam et hoc tibi etiam de locutione responderim : multi enim Græci et aliud genus linguæ crebrius nos loquentes audiunt, quam funiambulæ expectant, qui ut linguam nostram discant, quemadmodum nos cum ipsorum nosse volumus, sæpe magistris traduntur. Quæ cum ita sint, miror cur animæ incrementis tribuere velis quod loquuntur homines, quod autem in fune ambulant nolis. E. Nescio quomodo ista confundis : nam qui ut linguam nostram discat, magistro traditur, novit aliam quamdam suam, quam eum, quod ejus anima creverit, puto didicisse : cum autem discit alienam, non ampliori animæ, sed arti tribuo. A. Quid si ille, qui inter mutos natus atque altus est, sero ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didicisset, cum aliam linguam nullam nosset, eo tempore putares animam ejus crevisse quo loqui didicerat? Nunquam isthuc ausim dicere; et jam credo rationi, nec puto amplioris animæ argumentum esse quod loquimur, ne et alias omnes artes cogar fateri crescendo animam consecutam : quod si dixerò, illud sequetur absurdum, decrescere animam cum quidque obliviscitur.

CAPUT XIX.

Anima quomodo crescere minuive dicitur.

XXXIII. A. BENE intelligis, et verum ut audias, recte dicitur anima discendo quasi crescere, et contra minui dediscendo, sed translato verbo, ut superius ostendimus. Tamen illud cavendum est, ne quasi spatium loci majus occupare videatur, dum dicitur crescere; sed majorem quamdam vim peritior quam imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia sint illa ipsa quæ discit, quibus quodam modo videtur augeri. Nam ut in corpore tria sunt genera incrementorum, unum necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, quo a cæteris membris integra valetudine augendo aliquid discrepat, per quod interdum evenit ut senis digitis nascentur homines, et pleraque alia, quæ cum præter consuetudinem nimia sunt, monstruosa nominantur; tertium noxium, quod cum accidit, tumor vocatur: nam etiam sic membra crescere dicuntur, et revera locum occupant ampliorem, sed expugnata bona valetudine: Ita in animo quædam quasi naturalia incrementa sunt, cum honestis et ad bene beateque vivendum accommodatis disciplinis augeri dicitur. Cum vero ea discimus, quæ mirabilia quam utiliora sunt, quanquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen et de illo secundo genere numeranda sunt. Non enim si quidam tibicen, ut Varro auctor est, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum nostrum illo artificio augendum putare debemus: quia nec majores quam hu-

mani sunt dentes habere vellemus; si audissemus, a quopiam, quod tales habuerit, morsu hostem necatum. Noxium vero illud est genus artium, quo animi valetudo sauciatur: nam et odore ac sapore mire dijudicare pulmenta, et quo lacu piscis captus sit, vel quotenne vinum sit, nosse dicere, quædam est miseranda peritia; et his artibus cum quali crevisse anima videtur, quæ neglecta mente defluxit in sensus, nihil aliud quam tumuisse vel etiam contabuisse judicanda est.

CAPUT XX.

Anima numquid ex se sciat.

XXXIV. E. ACCIPIO ista et assentior, nec tamen nihil angor ex eo quod imperita omnium rerum et bruta est anima, quam in puero recens nato quantum licet inspicimus. Cur enim nullam artem secum attulit, si æterna est? A. Magnam omnino, magnam, et quia nescio utrum quidquam majus sit, quæstionem moves, in qua tantum nostræ sibimet opiniones adversantur, ut tibi anima nullam, mihi contra omnes artes secum attulisse videatur¹; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci et recordari. Sed vides-ne quam hujus temporis non sit, utrum ista habeant ita sese, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, si potest, non eam secundum loci spatia parvam magnamve nominari: æternitatem autem ejus si ulla est, opportune scrutabimur cum illud quod quartum posuisti, Cur corpori fuerit data, quantum fas est tractare coeperimus. Quid enim ad talem ejus quanti-

¹ Retract. cap. viii, n. 2.